

УДК 343.22 (477)

DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132889>

Т. О. Павлова, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ОХОРОННИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

У статті на підставі аналізу положень доктрини кримінального права та норм чинного Кримінального кодексу України проаналізовано види суб'єктів кримінально-правових відносин. Надається авторська класифікація суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин.

Ключові слова: Кримінальний кодекс України, суб'єкти охоронних кримінально-правових відносин, заходи кримінально-правового впливу.

Постановка проблеми. Суб'єкт кримінально-правових відносин є однією з центральних категорій кримінального права, оскільки саме суспільно небезпечне діяння суб'єкта, тобто особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене нормами Кримінального кодексу України (далі – КК України) як злочин, розглядається у якості підстави виникнення так званих охоронних кримінально-правових відносин. Саме з урахуванням ознак суб'єктів цих відносин у подальшому вирішується питання щодо обрання певного заходу кримінально-правового впливу. Але види суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин у чинному Кримінальному кодексі України досі не систематизовані, тому виникла потреба у їх дослідженні та класифікації для подальшої розробки ефективних заходів кримінально-правового впливу та розвитку інших суміжних кримінально-правових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних проблем, пов'язаних із розглядом видів суб'єктів кримінально-правових відносин, присвятили свої праці такі вчені як З. А. Астемиров, Л. В. Багрій-Шахматов, П. С. Берзін, В. О. Гацелюк, О. В. Козаченко, Н. Ф. Кузнєцова, С. Я. Лихова, Н. О. Лопашенко, Н. А. Мирошніченко, В. С. Прохоров, В. Д. Філімонов, М. І. Хавронюк, А. М. Ященко та інші вчені. Схожі наукові дослідження проводяться і в суміжних галузях, наприклад, аналізу суб'єкта адміністративної відповідальності в доктрині сучасного адміністративного права присвячене монографічне дослідження О. І. Миколенка та О. В. Дуліної тощо.

Метою статті є аналіз положень Кримінального кодексу України, доктрини кримінального права, розгляд ознак та властивостей суб'єктів кримінально-правових відносин та їх класифікація.

Виклад основного матеріалу. Розгляд ознак та видів суб'єктів кримінально-правових відносин пов'язаний із вивченням структури та змісту кримінально-правових відносин. Дослідження кримінально-правових відносин представляє не тільки науковий, а й практичний інтерес, оскільки пов'язано із розумінням змісту різних кримінально-правових інститутів та їх практичною реалізацією. Слід зазначити, що досі у доктрині кримінального права проблема змісту та структури кримінально-правових відносин остаточно не вирішена, що обумовлено різноманіттям теоретичних визначень видів кримінально-правових відносин.

У сучасній кримінально-правовій літературі традиційно виділяють два види таких відносин. Перший вид таких відносин у доктрині називають по-різному, а саме «регулятивні кримінально-правові відносини» [1, с. 58-94], «загальнорегулятивні кримінальні відносини» [2, с. 122], «загальні охоронні кримінально-правові відносини» [3, с. 99-114], «регулятивно-охоронні правовідносини» [4, с. 18], «попереджувальні правовідносини»

[5, с. 120], «охоронно-попереджувальні правовідносини» [6, с. 25–29], «правовідносини у широкому сенсі» [7, с. 3] тощо.

Другий вид кримінально-правових відносин пов'язаний із фактом вчинення суспільно небезпечного діяння, яке визначене у кримінальному законі як злочин, та, як правило, визначається за допомогою терміну «охоронні кримінально-правові відносини».

Ми підтримуємо позицію вчених, відповідно до якої **суб'єктами охоронних кримінально-правових відносин визнаються: держава, в особі відповідних правоохоронних органів; особа (фізична або юридична), яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене у кримінальному законі як злочин, та потерпіла особа**. Вказана стаття присвячена розгляду видів суб'єктів кримінально-правових відносин, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене кримінальним законом як злочин.

У чинному Кримінальному кодексі України не надана чітка класифікація видів суб'єктів кримінально-правових відносин. Аналіз норм Загальної частини Кримінального кодексу України надає можливість виділити види суб'єктів завдяки розгляду видів заходів кримінально-правового впливу (див. рис.).

Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, *суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність*. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа (ч. 2 ст. 18 КК України) [8]. Відповідно до змісту ст. 18 КК України **видами суб'єкта злочину є: загальний та спеціальний**.

До прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 р. поняття суб'єкта злочину законодавцем не формулювалося, в зв'язку з чим фахівцями давалися різні за формою визначення поняття «суб'єкт злочину».

Так, на думку В. О. Владимірова та Г. О. Левицького, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла встановленого законом віку, винна у вчиненому суспільно небезпечному діянні, передбаченому законом як злочин [9, с. 6]. В. С. Орлов вважав, що суб'єктом злочину може бути визнано особу, яка володіє такими двома якостями: 1) осудністю під час вчинення злочину; 2) віком, у межах якого вона, відповідно до закону, може нести кримінальну відповідальність [10, с. 29]. Р. Оримбаєв писав, що загальне поняття суб'єкта (спеціального суб'єкта теж) злочину можливо визначити як осудну особу, яка досягла певного віку та володіє ознаками, що встановлені певними нормами Особливої частини Кримінального кодексу [11, с. 25].

У теорії кримінального права зазначається, що поряд із загальним суб'єктом існує і спеціальний суб'єкт злочину, але єдиного поняття змісту цього інституту не існувало. До кінця 50-х років XX століття при встановленні кола спеціальних суб'єктів в основному вказувалося, що ним може бути не всяка, а лише спеціальна особа, без детального розкриття змісту цього твердження [12, с. 186]. Лише з кінця 50-х років XX століття почався аналіз і створення відносно повних визначень поняття спеціального суб'єкта, які можна об'єднати у три групи.

Одні вчені спеціальними суб'єктами визначають осіб, які мають не тільки загальні властивості всіх суб'єктів злочину (осудність та вік), але і характеризуються додатково особливими, лише їм властивими якостями [10, с. 138]. У цьому визначенні головний акцент робиться на різниці загального та спеціального суб'єкта злочину шляхом вказівки на додаткові ознаки; хоча вони не називалися.

Інші науковці вважають, що спеціальним суб'єктом є особа, що має певні особливості, які передбачені в диспозиції відповідної норми Кримінального кодексу [9, с. 54].

Третя група юристів вважає, що спеціальним суб'єктом є особа, яка, крім необхідних ознак суб'єкта (осудність і вік), має ще і особливі додаткові ознаки, які обмежують можливість притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб за вчинений злочин [11, с. 8]. У цьому визначенні не передбачено, на нашу думку, дуже важливе положення про те, що ознаки спеціального суб'єкта злочину повинні бути передбачені у кримінальному законі або виходити з нього. Як бачимо, протягом розвитку кримінального законо-

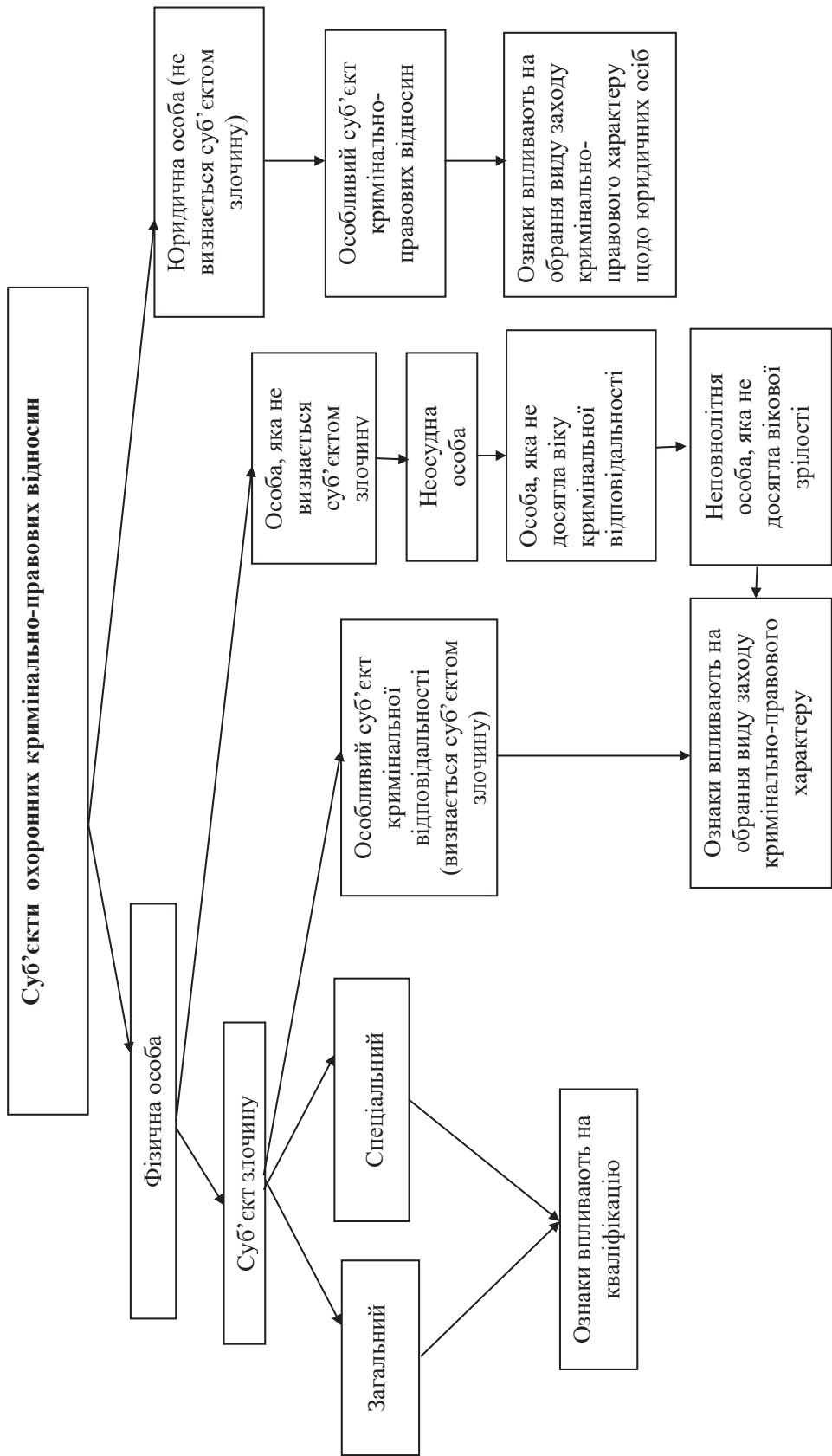

Рис. Класифікація суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин

давства в юридичній літературі висловлювалися різні думки стосовно змісту ознак, які характеризують спеціальний суб'єкт злочину.

Уперше спроба систематизувати види спеціальних суб'єктів шляхом їх класифікації зробили Н. С. Лейкіна та Н. П. Грабовська, які писали про ознаки, що характеризували: 1) державно-правовий стан особи (іноземець, особа без громадянства); 2) професійний статус, особливу якість роботи, що виконується; 3) посадове становище особи; 4) демографічні ознаки – стать, вік тощо [13, с. 391].

Інші вчені давали класифікацію, в якій характеризували: 1) правовий стан суб'єкта; 2) професію або діяльність суб'єкта; 3) взаємовідносини винного з потерпілим; 4) фізичні властивості особи винного [14, с. 90–91].

На думку В. І. Розенка, В. К. Матвійчука, всі ознаки спеціального суб'єкта злочину можна поділити на такі великі групи: 1) ознаки, що характеризують соціальну роль і правовий стан суб'єкта; 2) фізичні властивості суб'єкта; 3) взаємовідносини суб'єкта з потерпілим [15, с. 27].

Р. Оримбаєв, наприклад, класифікував спеціальні суб'єкти, з урахуванням таких ознак: 1) правового стану особи; 2) демографічних (фізичних) властивостей винного; 3) посадового становища, виконання певної роботи та професії особи; 4) колишньої антисоціальної діяльності або повторності [11, с. 50].

Окремі вітчизняні вчені пропонували класифікувати ознаки спеціального суб'єкта злочину таким чином: 1) правовий стан суб'єкта у сфері організаційно-розпорядницькій, адміністративно-господарській або іншій службовій діяльності; 2) колишня злочинна діяльність; 3) громадянство суб'єкта; 4) правове становище особи у системі правоохоронних органів та при здійсненні правосуддя; 5) правовий стан особи у сфері шлюбно-сімейних відносин, що складаються внаслідок певної залежності; 6) біологічні особливості суб'єкта; 7) правовий стан у сфері медицини; 8) суб'єкти господарської та підприємницької діяльності; 9) професійна або службова діяльність, наявність певних обов'язків; 10) правовий стан особи у сфері транспорту; 11) правовий стан особи у сфері оборони держави; 12) інші категорії суб'єктів [16, с. 18–20]. Але така класифікація, на нашу думку, занадто складна і не сприяє єдиному розумінню ознак спеціального суб'єкта злочину.

Н. А. Мирошніченко поділяє ознаки спеціального суб'єкта злочину таким чином: 1) ознаки, що характеризують державно-правове становище особи (іноземець, особа без громадянства); 2) ознаки, що характеризують її професійний статус; 3) ознаки, що характеризують посадове становище, особливі якості роботи, що виконується; 4) демографічні ознаки – стать, вік, родинні стосунки [17, с. 55].

На думку В. Я. Тація, ознаки спеціального суб'єкта злочину певною мірою є обмежувальними, тому що вони визначають, що певний злочин може вчинити не будь-яка особа, а лише та, яка володіє такими ознаками [18, с. 161].

Важливим, з нашої точки зору, є висновок про те, що ознаки спеціального суб'єкта знаходяться в рамках певного складу злочину та необхідні для правильної кваліфікації цього злочину.

Якщо дослідження видів та ознак суб'єкту злочину достатньо широко висвітлені у працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, то ознаки та види інших суб'єктів кримінально-правових відносин не знайшли свого належного розгляду, що обумовлено відсутністю чіткої позиції законодавця у цьому питанні.

Аналіз норм чинного Кримінального кодексу України надає змогу стверджувати про існування так званого *«особливого суб'єкту кримінальної відповідальності»*, який теж визнається суб'єктом злочину.

Підставою диференціації ознак особливого суб'єкту кримінальної відповідальності, на наш погляд, можуть виступати: вік особи (неповнолітній, особа пенсійного віку або особа у віці понад 65 років); стать (жінка) та особливий психофізіологічний стан жінки – вагітність; посада, професія або певна діяльність (нотаріус, адвокат, державний службовець, посадові особи органів місцевого самоврядування тощо); наявність військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; наявність під час

вчинення злочину у особи психічного розладу, через який вона не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними – обмежена осудність (ч. 1 ст. 20 КК України); наявність у особи захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (у тому числі особи, які страждають на алкоголізм та наркоманію) та не виключають осудності.

Ознаки, які характеризують особливий суб'єкт кримінальної відповідальності, не впливають на кваліфікацію, а враховуються судом у разі обрання заходу кримінально-правового впливу, наприклад, при призначенні кримінального покарання; звільненні від покарання або його відбування; звільненні від кримінальної відповідальності або від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру; застосування примусових заходів медичного характеру або примусового лікування.

Отже, *особливим суб'єктом кримінальної відповідальності визнається фізична особа, яка визнана судом винною у вчиненні злочину, відносно якої у Кримінальному кодексі України передбачені певні особливості, а саме стосовно підстав та умов обрання (не обрання) певного заходу кримінально-правового впливу (наприклад, примусового заходу виховного характеру, примусового лікування або/та покарання), призначення покарання, звільнення від покарання або його відбування, погашення або зняття судимості тощо.*

Аналіз норм чинного Кримінального кодексу України дає змогу стверджувати, що не всі суб'єкти кримінально-правових відносин визнаються суб'єктом злочину. Мова йде про: неосудних осіб (ч. 2 ст. 19 КК України); осіб, які під час вчинення суспільно небезпечного діяння, не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність; «неповнолітніх осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності, передбаченого ст. 22 КК України, але внаслідок відставання у психічному розвитку під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Кримінальним кодексом України як злочин, не були здатні критично ставитися до вчиненого діяння (вікова незрілість)» [19, с. 13]. Вказані категорії осіб не підлягають кримінальній відповідальності, а заходи кримінально-правового впливу щодо вказаної категорії осіб є певною формою захисту суспільства від їх повторних суспільно небезпечних діянь.

Новелою у чинному Кримінальному кодексі України є норми про заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які закріплені у новому розділі XIV¹ Загальної частини Кримінального кодексу України Законом України від 23.05.2013 р. Вказаний крок вітчизняного законодавця не є послідовним та науково виправданим, оскільки у вказаному розділі не визначено кримінально-правовий статус юридичної особи. Досліджуючи зміст вказаного розділу та ст. 18 КК України можемо зазначити, що юридична особа не визнається суб'єктом злочину, а може розглядатися як *особливий суб'єкт кримінально-правових відносин* [20, с. 160]. Слід погодитися з С. Я. Лиховою, що у розділі XIV¹ Загальної частини КК України фактично йдеться про квазівідповідальність змішаного (кримінально-адміністративного) типу, яка є прямим відходом від основоположних принципів існуючої доктрини кримінального права [21].

Висновки. Дослідження сучасних положень доктрини кримінального права та вітчизняного кримінального законодавства дає змогу зробити наступні висновки: 1) особа (фізична або юридична), яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що передбачено у чинному Кримінальному кодексі України як злочин, є одним із суб'єктів кримінально-правових відносин; 2) аналіз норм чинного кримінального закону дозволяє виділити наступні різновиди суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин: суб'єкт злочину (тільки фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність); фізична особа, яка не визнається суб'єктом злочину; особливий суб'єкт кримінальної відповідальності та юридична особа як особливий суб'єкт кримінально-правових відносин; 3) зміни, які сьогодні вносяться у норми чинного Кримінального кодексу України є хаотичними та безсистемними, що певним чином порушує основні принципи кримінального права як публічної галузі права, та ускладнює практику реалізації відповідних кримінально-правових норм.

Список літератури

1. Прохоров В. С., Кропачев Н. М., Тарбагаев А. Н. Механизм уголовно-правового регулирования [Текст]: учебн. пособие / В. С. Прохоров и др. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2000. – 60 с.
2. Номоконов В. А. Ответственность в уголовном праве и ее основание: Полный курс уголовного права. – В. 5 т. [под ред. А. И. Коробеева]. – Т. 1. «Преступление и наказание». – СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008. – 589 с.
3. Хомич В. М. Содержание уголовно-правового регулирования (теоретический аспект) [Текст] / В. М. Хомич // Право и демократия. – 1990. – Вып. 3. – С. 99–114.
4. Астемиров З. А. Проблемы теории уголовной ответственности и наказания [Текст]: учеб. пособие по спецкурсу / З. А. Астемиров. – Махачкала, 1987. – 90 с.
5. Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Правоотношения. Уголовные правоотношения. Уголовно-исполнительные правоотношения [Текст] / В. Д. Филимонов, О. В. Филимонов. – М.: ЮрИнфоР-Пресс, 2007. – 333 с.
6. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика [Текст] / Н. А. Лопашенко. – СПб.: Юрид.центр Пресс, 2004. – 339 с.
7. Кузнецова Н. Ф. Понятие, предмет, метод, система, задачи уголовного права // Курс уголовного права [Текст]. – Общая часть / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – Т. 1. – Учение о преступлении. – М.: Зерцало, 1999. – 592 с.
8. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3>. – Назва з екрана.
9. Владимиров В. А., Левицкий Г. А. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] : Лекции / В. А. Владимиров, Г. А. Левицкий. – М.: Высш. шк. МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
10. Орлов В. С. Субъект преступления по советскому уголовному праву [Текст] / В. С. Орлов. – М.: Госиздат юрид. лит., 1958. – 258 с.
11. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления [Текст] / Р. Орымбаев. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 151 с.
12. Уголовное право [Текст] : Часть Общая. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юриздат НКЮ СССР, 1939. – 330 с.
13. Курс советского уголовного права: В 2 т. [отв. ред.: проф. Н. А. Беляев, проф. М. Д. Шаргородский] – Т. 1. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1968. – 646 с.
14. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве [Текст] / П. С. Дагель. – Владивосток: Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1970. – 132 с.
15. Розенко В. І., Матвійчук В. К. Суб'єкт злочину [Текст]: Лекція / В. І. Розенко, В. К. Матвійчук. – К.: Укр. академія внутр. справ, 1993. – 36 с.
16. Магарин Н. С., Бараненко Д. В. Субъект преступления по новому уголовному законодательству Украины [Текст] / Под ред. Е. Л. Стрельцова. – Одесса: Астропринт, 2001. – 104 с.
17. Мирошниченко Н. А. Состав преступления [Текст]: Текст лекций / Н. А. Мирошниченко. – Одесса: Юрид. лит-ра, 2003. – 78 с.
18. Уголовное право Украины: Общая часть [Текст] : учебник / Под ред.: М. И. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тация. – К.: Юринком Интер, 2003. – 512 с.
19. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: автореф. дис... на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. – «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. О. Гончар. – Одеса: Б.в., 2005. – 20 с.
20. Павлова Т. О. До питання про кримінально-правовий статус юридичної особи [Текст] / Т. О. Павлова // Правова держава. – 2015. – № 20. – С. 157–161.
21. Лихова С. Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://law.nau.edu.ua/images/Nauka/Naukovij_jurnal/2014/statji_n4-3_2014/27.PDF. – Назва з екрана.

Стаття надійшла 25.05.2018 р.

Т. А. Павлова, канд. юрид. наук, доцент, доцент
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова
Кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КЛАССИФИКАЦИЯ СУБЪЕКТОВ ОХРАНИТЕЛЬНЫХ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

Резюме

В статье на основании анализа положений доктрины уголовного права и норм действующего Уголовного кодекса Украины рассмотрены виды субъектов уголовно-правовых отношений. Дана авторская классификация субъектов охранительных уголовно-правовых отношений.

Ключевые слова: Уголовный кодекс Украины, субъекты охранных уголовно-правовых отношений, меры уголовно-правового воздействия.

T. O. Pavlova, PhD in Law, Associate Professor
Odessa I. I. Mechnikov National University
the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics
Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

CLASSIFICATION OF SUBJECTS OF PROTECTIVE CRIMINAL LEGAL RELATIONS

Summary

In the article, based on the analysis of the provisions of the doctrine of criminal law and the norms of the current Criminal Code of Ukraine, types of subjects of criminal legal relations are considered. Author's classification of subjects of protective criminal legal relations is given.

Key words: Criminal Code of Ukraine, subjects of criminal criminal-legal relations, measures of criminal-legal influence.